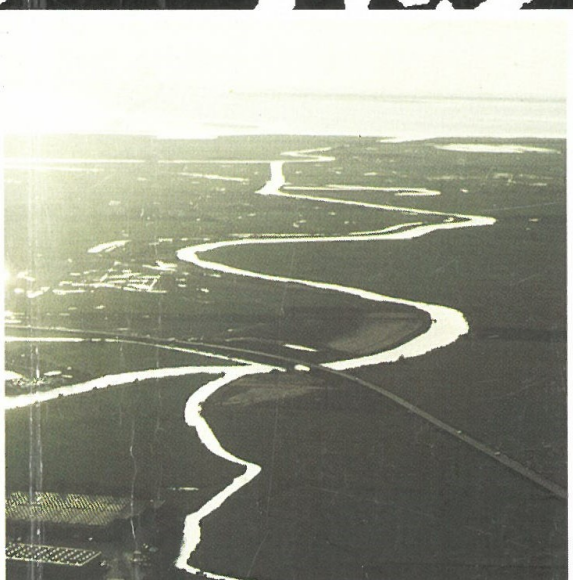

By, marsk og gæst

By, marsk og geest 13

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Byhistoriske Arkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2001

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

© : 2001 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-32-5

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804. Se artiklen s. 37

Illustrationer på forsiden, se s. 92

Illustrationer på bagsiden, se s. 23, 35, 39 og 57

Indhold

Claus Feveile	
Okholm	
– en plads med håndværksspor og grubehuse fra 8.-9. århundrede	5
<i>Okholm</i>	
– <i>ein Platz mit Spuren von Handwerk und Grubenhäusern aus dem 8. und</i>	
<i>9. Jahrhundert</i>	31
Torben Melander	
Flere ”gemmer” fra markedspladsen	33
<i>More gemstones from the marketplace</i>	36
Bjørn Westerbeek Dahl	
”Det smukkeste af alle geographiske Carter”	
– Videnskabernes Selskabs kortlægninger i Ribe og omegn	37
” <i>Die schönste von allen geografischen Karten</i> ”	
– <i>das Kartographieren der Wissenschaftlichen Gesellschaft von Ribe und Umgebung</i>	50
Erik Bjerre Fisker	
Hans Henrik Engqvists Ribearchiv	51
<i>Hans Henrik Engquists Ribearchiv</i>	61
Ove Kann	
Ribe Å	
– dens historie og betydning for Ribe by og omegn	62
<i>Ribe River</i>	
– <i>its history and influence on Ribe and surrounding</i>	94
Ribe Museumslaug	95

Flere ”gemmer” fra markedspladsen

Af Torben Melander

I ”By, marsk og geest 4” 1991 blev fund af genstande fra romertiden - fem signetsten (kaldet gemmer), et glasvedhæng samt et fragment af en bronzestatuette fundet i værksteds- og affaldslag på markedspladsen i Ribe - beskrevet i katalogform og deres tilstedeværelse søgt forklaret og forskellige fortolkningsmuligheder fremsat. Fund af yderligere tre signetsten fra markedspladslagene i Ribe giver anledning til på ny at gøre status over ripensiske og danske fund.

Inden præsentationen af de nye gemmefund skal fænomenet gemmer ganske kort skitseres. Ordet gemmer, af det latinske ord *gemma* for perle/ædelsten, bruges om signetstene eller blot smykkesten af halvædelsten, hyppigt karneol eller sard, med et motiv skåret ud og dermed forsænket i stens overflade. For at fungere som segl må udskæringen stå spejlvendt i stenen, ellers kan de ikke afsætte et retvendt aftryk. Sten med retvendte udskæringer tyder på, at stenen kun har haft smykkefunktion. Gemmer udført i glas (ofte betegnet paster) er en billig erstatningsvare for gemmer udført i de dyre stene. Hyppigst er gemmer, og lige meget om af halvædelsten eller glas, indfældet i ringe, men som det vil fremgå, kan gemmer som ren udsmykning også indgå i dragtdekorationer eller være indfældet i kar af ædelmetal. En tradition som kirken siden overtog, idet man udsmykede kirkeinventar som monstranser, bibelbind o.s.v. med antikke gemmer, som på den ene eller den anden måde var kommet i kirkens besiddelse.

Gemmer med signetfunktion kendes i Grækenland tilbage til minoisk-mykensk tid i det 3. og det 2. årt. f.Kr. Herfra fortsatte traditionen videre ned i det 1. årt.s Grækenland, hvorfra den blev overført til etruskerne og romerne. Med det 4. årh. e.Kr. ophørte produktionen af de antikke gemmer.

I 1991 fik jeg lejlighed til at publicere og kommentere de i alt fem romerske gemmer og et glasvedhæng, som indtil da var fundet ved udgravningerne på markedspladsen fra 8. og 9. århundrede, d.v.s. sen yngre germansk jernalder og ældre vikingetid, i Ribe¹. Efter forsøg på en tolkning, eller måske bedre antydninger af forskellige muligheder for en forklaring, af det helt exceptionelle ved forekomsten af signetstene og andet fra romer-

tiden i en fra tre- til sekshundrede år yngre markedspladskontekst i Ribe, sluttede artiklen med det jo i virkeligheden meget lidt originale håb, at nye fund fra markedspladsen i Ribe ville bringe os nærmere en forståelse af paradokset.

Forfatterens fromme håb om flere signetsten fra Ribe kunne arkæologerne i Ribe hurtigt imødekomme. Allerede i en efterskrift til selve artiklen kunne de bekendtgøre identificeringen af et kantfragment af en signetsten med rest af et udskåret motiv (A7 nedenfor). Identificeringen var sket umiddelbart før publiceringen af artiklen under fornyet gennemgang af det allerede udgravede materiale fra ”Posthusudgravningen” 1990-91².

Men derved skulle det ikke blive. Endnu en gemme fremkom ved fortsat granskning af materialet fra 1990-91 udgravningen (A8 nedenfor), og ved udgravningerne sidste år fremkom, hvad man nok for en sikkerheds skyld hellere må kalde for den indtil videre sidste gemme (A9) fra markedspladsen i Ribe. Der er derfor grund til på ny at gøre status over situationen: gemmer fra markedspladsen i Ribe sammenholdt med forekomsten af gemmer i oldtidens Danmark – nærmere bestemt yngre romersk jernalder.

I fortsættelse af kataloget i ”By, marsk og geest” artiklen 1991, vil der også her blive delt op i en A (Ribe) serie og en B (øvrige Danmark) serie, ligesom der vil blive nummereret videre på serien A 1-6 og B 1-5:

A, Ribe:

A7. Gemmefragment, fig. 1 (inv. nr. ASR 9x575, felt M3, fase B eller C, 705-ca. 750/60, fundet ved Posthusudgravningen 1990-91). Karneol. Bevaret er et udsnit af den nedre del af en oval gemme med

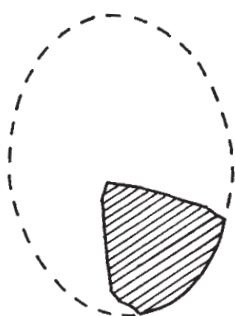

Fig. 1. Karneol fragment. Kat. nr. A 7. ASR 9x575. Foto: Susanne Lose.

Carnelian fragment.

flad over- og underside og en skråt affaset kant. Fragmentet er 5,5 mm bredt og 2,5 mm tykt. På gemmens overside er der rester af et ikke nærmere bestemt udskåret motiv. Fragmentet er det ovenfor omtalte stykke, der blev fundet ved fornyet gennemgang af fundene fra udgravningerne i 1990-91, hvor også de tidligere publicerede gemmer og glasmedaillonen blev fundet³. Hvad formen på det lille fragment angår, kan der meget passende sammenlignes med agatgemmen fra Ribe, katalog (1991) nr. A1. Med så lidt bevaret må dateringen også blive meget bred, 1. - 2. årh.

A8. Glaspaste, fig. 2 (inv. nr. ASR 9x508 felt MSP, fase C, ca.725 - 750/60, fundet ved Posthusudgravningen 1990-91). Halvgennemsigtig, i modlys ravfarvet glasmasse, 13,5 x 1,1 x 0,4 mm. Formen er oval med flad overside, afrundede sider

Fig. 2. Glaspaste, ørn med palmegren i næbbet. Kat. nr. A 8. ASR 9x508. Foto: Susanne Lose.

Glass, eagle with palm-branch in its beak.

og hvælvet underside. På oversiden ses i plump udførelse en siddende fugl med bagud drejet hoved og en gren i næbbet (grenen skiller sig tydeligt ud på originalen). Motivet er omgivet af en prikække, der er anbragt langs med glaspastens kant. Specielt hvad den plumpe figurudformning angår, kan en glaspaste fra Azille, La Magdeleine (Ande), Frankrig, anføres som parallel. Glaspasten fra Azille blev fundet i en grav sammen med mønter fra det 4. årh⁴. Fuglen, der gengiver en ørn med en palmegren i næbbet, er i romersk sammenhæng et sejrssymbol⁵.

A9. Glaspaste, fig. 3 (inv. nr. ASR 1357x45, blok B, anlæg A4, lag 4, felt MID, 8. årh., fundet

Fig. 3. Glaspaste, "mandsling". Kat. nr. A 9. ASR 1357x45. Foto: Brian Kristensen.

Paste, picturing a homunculus.

ved udgravningen forud for Rådhusbyggeriet i 2000). Oprindeligt antages glasset at have været grønligt, men det er nu nedbrudt til en masse i grønlig og brunlige nuancer. 12 x 9,5 x 4 mm. Den ovale pastes billedside har skråt affaset yderside, inden for hvilken motivet befinder sig. Gengivet er antagelig en mandsling. Hovedet med ører og kroppen har fået volumen gennem boring med kugleformet bor, mens arme og ben er udført i "streg" a la "tændstikmand". Det er usikkert, om det tvedelte "tegn" mellem figurens ben (tydeligt på aftrykket) skal opfattes som et genitalieparti. Hvis det er tilfældet, kunne det styrke opfattelsen af motivet som noget gespenstagtigt, ondtafværgende. Direkte sammenlignelige gemmer er jeg

endnu ikke stødt på i litteraturen, men der er stiltræk, der peger i retning af det 4. og 5. århundredes gemmeproduktion⁶.

B, øvrige Danmark:

B6. Gemme, fig. 4 (Esbjerg Museum inv. nr. ESB 2249x77, fundet 1999 i mandsgrav, sekundært anlagt i høj, Esbjerg Sogn – stednr. 190503 sb. 170). Karneol. 15 x 10 x 4 mm. Ved affasning af den ovale gemmes randparti er skabt en lys bræmme omkring et mørkere, fladt midtparti, hvori en Victoriafigur er udskåret. Den vingede Victoria er gengivet stående mod venstre med den ene fod anbragt på en jordkugle. I sin fremstrakte højre hånd holder hun en krans, med den venstre skuldrer hun en palmegren, hvis snitflade ses ud for den nedre peplos- ("kjole-") rand.

Graven er på grund af sit indhold foreløbigt dateret til ca. 300, hvilket ikke modsiges af gemmen, der kan sammenlignes med gemmer med et lignende Victoriamotiv, som dateres til det 2. årh⁷.

Fig. 4. Karneol gemme, Victoria. Kat. nr. B 6. ESM 2249x77. Foto: Elmer Fabech.

Carnelian gemstone.

Stilistisk noget fjernere, men alligevel relevant er også Victoria-karneolgemmen fra markedspladslagene i Ribe Kunstmuseums have⁸, og den er ligeledes dateret til det 2. årh.

Esbjerggemmen blev fundet i midten af gravens vestende. Efter det medfundne sværds placering at dømme (intet af skelettet var bevaret) må gemmen have været anbragt ved ligets hals eller hoved. En nærmere funktionsbestemmelse (fæste- eller smykke funktion i en eller anden form for montering) kan dog ikke udledes heraf. Det skal understreges, at det rige gravgods også rummede en spiralsnoet guldfingerring, hvorfor man må formode, at gemmen – i hvert fald i gravsammenhængen – har haft en anden funktion end den ringprydelse, som ellers er den normale gemmefunktion, også når det gælder gemmefundene i Danmark uden for Ribekonteksten⁹.

I 1991 overraskede antallet af gemmer i Ribe ved at være lige så stort som antallet af gemmer fundet i det øvrige Danmark. Fem til hver side. Siden da er antallet i Ribe øget med tre stykker, mens gemmerne fra det øvrige land har fået en tilvækst på et enkelt stykke. Glasmedaillonen A4 må naturligvis holdes ude, når der tælles gemmer. Men det nedfildede parti, hvor medaillonen som sine paralleller har været udstyret med en gennemboret glastunge til ophæng, kan tyde på, at den sekundært har været indpasset i en anden sammenhæng. Det samme kan have været tilfældet med gemmerne. Og som det søgtes udlagt i 1991-artiklen, kan det hele hidrøre fra et eller flere stykker kirkeinventar, som i den ene eller anden sammenhæng og tilstand er blevet bragt til Danmark.

Mere sandsynligt er det vel stadig, at gemmerne kommer fra plyndrede romertidsgrave fra det midt tyske område med Köln eller Xanten, for blot at nævne et par enkelte lokaliteter, og ad handelsvejen Rhinen bragt nord og vest på. Her blev særligt Victoriagemmen (A6) fremhævet, som med sin sejrssymbolik passede med fundsteder som romerske castra og militærforlægninger. Victoria gemmen får nu følgeskab af glaspasten med ørnen med en palmegren i næbbet, som på indholdssiden så helt åbenlyst peger i samme retning. Ligesom også den primitive stil med paralleller i f.eks. gemmematerialet fra Gallien gør det.

Primitiv i sin udformning er også glaspasten A 9. Den er indtil videre den eneste af gemmerne fra Ribe, der ikke er fundet centralt i værkstedernes affaldslag. Hvis det anderledes fundsted er udtryk for et "genbrug" fra et smykkeværksted, skyldes det måske netop glaspastens primitivitet, som kan have forstærket den mulige ejers forestilling om "stenens" beskyttende magi.

Noter

1. Melander 1991 s. 15-24. Jeg takker museumsinspektør Claus Feveile for opfordringen til endnu en gang at beskæftige mig med "stene fra Ribe".
2. Efterskrift til Melander 1991 s. 23.
3. Melander 1991 s. 15-19 kat. nr. A 1-4.
4. Guiraud 1988 s. 176, kat. nr. 776, pl. X.
5. F.eks. rundskjoldsdekorationen på en relieffrise fra et sejrsmonument opstillet på Capitol i Rom, 1. årh. f.Kr., Kraus 1967 pl. 175a.
6. Fossing 1929 kat. nr. 1747 og 1757 pl. XX, beskrevet som henholdsvis "coarse work" og "very crude work".
7. Guiraud 1988 s. 103, kat. nr. 137A, 138A og 139 pl. X.
8. Melander 1991 s. 17, kat. nr. A 5.
9. Tak til udgraveren museumsinspektør Palle Siemen, Esbjerg Museum, for oplysninger vedrørende graven.
10. Melander 1991 s. 18.

Litteratur

- Fossing, Poul: *The Thorvaldsen Museum. Catalogue of the Antique Engraved Gems and Cameos*. København 1929.
- Guiraud, Hélène: *Intailles et camées de l'époque romaine en Gaule. 48e supplément à Gallia*. Paris 1988.
- Kraus, Theodor: *Das römische Weltreich. Propyläen Kunstgeschichte bind 2*. Berlin 1967.
- Melander, Torben: Ribesten fra Rhinen af. *By, mark og geest 4*, 1991 s. 15-24.

Summary

Eight Roman gemstones and a reshaped glass medallion have until now been found in eighth and ninth century AD workshop and refuse layers from Ribe marketplace in South Western Jutland. Five

of these gemstones, as well as the reshaped medallion, were published in "By, mark og geest 4", 1991. Three more gemstones from Ribe which have been either identified or found since the first article was written are published in this article. Compared to what else has been found of such artefacts in Denmark, the Ribe findings now outnumber other Danish gemstone finds by two items. Ribe is also the only place in Denmark where gemstones have been found in such a late context. The other Danish findings are more normally confined to the period from the first to the fourth century AD.

In the two articles, the gemstones found at Ribe have been preliminarily explained either as coming from plundered Roman tombs in Germany in the Middle Rhine district, or coming from some church inventory brought to Denmark by monks or priests in some commission or another.

Why the quite extraordinary findings in Ribe have been mostly found in refuse layers is a riddle which remains to be solved. Perhaps we have to accept that, in those days, gold was the only item of interest in these rings imported to Ribe.

Torben Melander, museumsinspektør
Thorvaldsens Museum
Porthusgade 2
1213 København K